

járkáltam (volt egész év, hogy az udvarról nem mentem ki) – írja –; s ha sötét képeim engedték, a paraszt dal tónját találgattam. [...] S annak mintájára csináltam előbb a legmindenapibb, keresetlen pór kitételekkel dalt s azután úgy nemesítém meg az egyik sort a másik után.”

Első pillantásra különösnek tetszik, hogy a nemzeti közösség dala elszigetelt magányban fogalmazódott, emelkedettsége a népdal keresetlen egyszerűségére épül, de talán sehogy másként, csakis így jöhetett létre a sok-sok magányból közösséget, a társadalmi ellentétekből egységet óhajtó nemzeteszmény esztétikai párlata.

Ha az új himnuszra való felhívást meg is tagadták költőink, a hazafiság érzelmi és gondolati jelentésének újrafogalmazása a történelmi idő bizonyos kristályosodási pontjain elkerülhetetlenné vált. A legutóbbi emlékezetes újrafogalmazás Illyés Gyula nevéhez kötődik. „Haza a magasban” így hangzott a kilátástalan jelen valóságával a hagyomány és az eszmények igazát szembehelező program. Illyés a politikai értelemben elvesztett hazát a kultúra régióiba emelte versével. Lélek és nemzetmentő program volt ez, hiszen a magyarság egyharmada számára az intézményes haza végleg elveszett, de a kétharmad sem érezhette otthon magát a megmaradt egyharmad hazában. A magyarság egyetlen megtartó ereje a kultúra maradt. „Emlékezni bátrabb dolog lesz, mint tervezni.” így hangzik a kiábrándult tanulság. A vers kijelöli az emlékezés irányát is:

*Ha új tatárhad, ha új kufárhad  
özönlí el e tiszta tájat, [...] te mondd magadban, behunyot szemmel,  
csak mondd a szökat, miktől egyszer  
futó homok, népek, házak  
Magyarországgá összeálltak.*

Mondd magadban, így szólt a figyelmeztetés, miközben a nyilvánosság előtt, közösségi alkalmakkor a nemzeti ima helyett egyre gyakrabban hangzott fel a „nemzetközív lesz holnapra a világ” internacionalista óhaja. A szavak, az emlékezés, egyszerűen a költészet erejét hajlandók vagyunk alacsonyítani ma is. Pedig tudhatnánk, a politikai, gazdasági értelemben vett hazától megfosztott, a környező országok fenntartása alá utalt egyharmad magyarságot a népiértékek, a száműzetések, a beolvasztó törekvései ellenére nem a politikai erő, nem a gazdasági érdek, csakis és egyedül a kultúra – a szó, a hit, a dal, a jelképek, az emlékezet ereje – tartotta meg magyarnak. Nemzet és kultúra egymás nélkül nem létezhet. Politikailag halálra ítélt nemzetet is megmenthet a kultúra, de az a nemzet, amely lemond saját kultúrájáról, a politikai kibontakozás lehetőségeinek kapujában is elbukik.

A „cosmopolitismus”, amit tegnap internacionalizmussá, ma globalizációvá keresztelt át a nagyralátó közbeszéd, hangzatos jelszavakkal csábít, ígéri a nyomorúságos, a hagyományok, költészetségek vonzásában megragadt szülő-

föld helyett a csillogó nagyvilágot, a felnevelő közösség ezer köteléke helyett a szabad lélegzetű, minden felelősségről mentes jövőt, az anyanyelv tudatalatti mélységeket hordozó, sokszor fájdalommal terhelt közege helyett az emlékezéstől mentes, újdontú, az önmegvalósítás korlátlan lehetőségét kínáló világnyelv szavait. A könnyűség ígéréteinek nehéz ellenállni, legszívesebben eldobnánk magunktól mindent, ami nemzeti, ami visszahúz, ami nehéz, ami miatt lenéznek bennünket, s átadnánk magunkat az ígért, mindenben túlröpítő könnyűségnek. A maga korában Kölcsey is szembenézett ezzel a csábítással.

„Volt idő, midőn cosmopolitismus vett körül – emlékezik vissza élete vége felé egykori önmagára –, s ez időben a Magyar hazán nem függék... [de] ...a cosmopolita hidegség nálam csak futó paroxizmus lehetett, szükségesen el kellett múltnia. Szerettem anyámat, hazámat, lyánkáimat, szerettem barátaimat – s ez mind egyformán égő szerelem vala.”

Kölcsey példája tizenkilencedik századi példa, de ettől még nem biztos, hogy elavult. Szívesen mondanám, mert ezt remélem, biztosan nem. Az mindenesetre mellette szól, hogy eddig minden – a nemzetköziség szellemében fogant – támadást túlélte. És ez, azt gondolom, nemcsak esztétikai tökéletességének köszönhető, talán nem is elsősorban annak, hanem annak a belső lelki hitelességnek, amely egyszerre rezonált az egyéni sors és a néplelek segélyhívására példamutató kiállásra.

Harcedzett erdélyi barátom, aki mint mondta, kamaszkora óta nem ejtett könnyet, pedig nem kevés megpróbáltatás érte, de – és ezt félig szegyenkezve, félig rejtett büszkeséggel vallotta be – ha a Himnuszt hallja, nem tud megálljt parancsolni a könnyeinek. Valamiféle őssírás fakad föl benne. És kitar a Himnuszt mellett, mert annak érvényesnek kell lennie, mondta – Nagy Lászlót idézve – minden időben.

Ez a kitarás, ha másra nem is jó, arra mindenképpen, hogy a jövő nemzedékek is szembenézhesenek ugyanazokkal a kísértésekkel, kétségekkel, amelyekkel nekünk kénytelen-kelletlen szembe kellett néznünk, de legalább módunk volt szembenézni.

ANTAL BALÁZS

### Kölcsey, kultúra, fiatalok

A kultúra munkásai időről időre szükségét érzik annak, hogy munkájukat, munkájuk tárgyát és azon keresztül saját magukat vizsgálva föltegyék a kérdést: mi a kultúra és mi a kultúráközvetítő a világ számára – azon része számára, amely nem munkása, de fogyasztója, működtetője, fenntartója a kultúrának. Hogyan látja a világ azt, amit a kultúrmunkás látat a kultúrából – nemritkán kultúraalakító, kultúráközvetítő elődeit.

Amikor a mai Kölcsey-képet vizsgálom, hasonlóan cselekszem magam is – hasonló kérdésekre próbálok válaszolni. Milyen képe van a ma emberének „nemzeti imádságunk” költőjé-

Buday György: Kölcsey Ferenc, grafika, 1971 (Petőfi Irodalmi Múzeum)





ról, a kényszerű földbirtokosi tevékenység miatt röghöz kötött gondolkodóról, a szabadelvűségében jóformán magára maradt politikusról és művéről? És különösképpen milyen képe van a ma fiataljainak Kölcseyről – azoknak a fiataloknak, akik megöröklék az olyan kulturális kezdeményezéseket, intézményeket, mint amilyen a Magyar Kultúra Napja, akik megöröklék Kölcsey művét, s annak gondozását? Melyek a meghatározói e képnek: tettek, gondolatok, írások – vagy értelmezésnek álcázott tanítások, magyarázatok, virtuális képek? A válasz keresésekor azzal is számolni kell, hogy milyen volt akkor, mennyire és mitől lehetett vonzó a mű s a személy, s kiknek a számára – hogy jobban ráláthassunk: mennyire az ma, lehet-e még az egyáltalán, illetve azzá tehető-e? Azzá tehető-e a fiatal, felnövekvő generációk számára – figyelembe véve azt is, hogy a kultúrákövetítő keze ráadásul kötve van: a Kölcseyről s kortársairól sugallt képpel szemben a társadalomnak elvárásai vannak – olyannyira, hogy maga a társadalom sugallja a közismert képet Kölcseyről –, sokszor nem törődve a kutatók és tudósok felhívásaival, ha az nem illik bele az általa teremtet és elvárt értelmezési keretbe.

A felvetés maga azonnal igazolni látszik a klisé, hogy nehezen összehátható dolgokat próbálgatunk: hogyan is férnének meg egymás mellett a nemzeti ébredés hőskorának bölcsői, a modern Magyarország alapító atyái, kiknek műve kész, nagyobbrészt feldolgozott, megnyugtatóan tanítanivaló és tanított, velük szemben meg sorra olyan nemzedékek, melyek nem kérnek a tanításból, nem kérnek a bölcsességből, nem kérnek a kész értelmezésből, a világot nem ideák, hanem egzisztenciális realitások alapján szemlélik, s evégett feladnak akár nyelvet és hazát is, amelyért azok nem egy esetben az életüket adták. Nyugalom, megfontoltság, bölcsesség, tapasztaltság – szemben az értetlenséggel.

És hogy is lehetne ez összehátható: hiszen könnyen belátható, hogy lezárt értelmezés áll a nyitott személyiség előtt – nem szembenéznek egymással, hanem az egyik, a mai fiatal nézi az előtte járók által beállított nagytőlencsén át a másikat, ahonnan az nem láthat vissza rá. És e lencse bár sokat felfed, sok mindent megmutat a ma fiataljának abból, ami a túlfelén van, de igazából csak azt, amit a lencsét beállító idősebb generáció jó-nak lát megmutatni belőle. Magyarán leg-

alább ugyanannyit elmond a közvetítőről, mint arról, amit az közvetíteni próbál.

A kultúratudományoknak ez persze kiküszöbölhetetlen részük. Azt azonban igenis ki kell küszöbölni – még akkor is, ha a társadalom, a politika, a világ azt mondja, jól van így –, hogy a szemlélőnek olyan érzése legyen: ennyit lehet és kell látnia, tisztelnie és becsülnie, mi már elvégeztük a munkát, lezártuk. Neki csak elfogadnia kell.

Mégpedig azért kell kiküszöbölni, mert a generációváltás elsősorban szemléletváltást jelent: egy új generáció mindig máshonnan jön, mint az előző, akárki akárhogy nevelte is. Ha ugyanazt nézi is, más lát, ha ugyanazt is látja, másképpen mondja el. Ha ugyanazt kérdezi, más válaszol rá, ha ugyanaz a válasz, akkor más a kérdés. Hősei mások, vagy ha ugyanazok, egészen másért. Nem gondolkozhat ugyanúgy világról, kultúráról, magyarságról, mint akik előtte járnak. Igénye nem a közvetített kép megismerése, melyről tudható, hogy a mindenkori társadalom és esetenként a hatalom által manipulált, hanem a saját tapasztalat megszerzése, nem a levont tanulságok tanulmányozása, hanem maga a nyitott tanulmányozás, amelyből ő szeretne levonni a saját maga számára tanulságokat.

És nem éppen ezt tette-e a maga korában Kölcsey s megannyi kortársa? Nem éppen az volt-e a vágyuk, hogy a maguk számára saját szavaikkal fogalmazzák újra a világot? És benne az emberiséget, s *aztán* Magyarországot, s benne önmagukat?

Pedig ha Kölcseyre, vagy egyáltalán, a nemzeti ébredés, a romantika és a reformkor nagyjaira gondolunk, egy olyan „érinthetetlen” szoborcsoportot látunk magunk előtt, melyhez, úgy véljük, napról napra kevesebb közünk van már – a feltétlen, mély tisztelet megadásán túl. Egyenként idegenkedünk a képtől, melyet közösségként, társadalomként magunk hozunk létre és tartunk fenn, ha másként nem, hát hallgatólagosan. És a távolság egyre nő: már „szent” hevíletük, tisztaságuk is érthetetlen és elérhetetlen számunkra, jelszavaik egészen más jelentettek, mint amit ma értünk alattuk, ha nagy ritkán kimondjuk is őket. A legkiválóbbjaik által követett eszmény, a nemzeti szabadelvűség, ma, kettéválva, kinek-kinek ízlése szerint mindkét oldal felől szitokszó, egymás lenézésének és megvetésének kifejezése, és mindenképp összehátható ellenérték. Mondataik csak annyiban érdekesek,

hogy pillanatnyi, holnapra felejtendő politikai játszmákban vissza lehet-e élni velük. Ha még csak azt sem lehet, marad a skatudósoknak.

A ma irodalma jóval konkrétabban nyúl vissza az irodalmi hagyományhoz, mint bármelyik korábbi kor literatúrája. Irodalmi művek megidéznék más irodalmi műveket; sorokat, mondatokat, versszakokat, bekezdéseket vesznek át – egy az egyben – korábbi munkákból, tisztelgésüket ilyen módon is jelezve – jelezve, elismerve a kapcsolatot, a hatást, azt, hogy az az irodalmi mű, az az időben régen lezárt korszak nem halott, nagyon is él; mondatai, gondolatai érvényesek a mában, továbbgondolhatók, újrafogalmazhatók, elismérhetőek, és egyáltalán: újra meg újra aktualizálhatók minden jelen korban. De ebből a folyamatból Kölcsey nagyobbrészt kimarad. Hogy csak pár példát mondjak, míg a *Szózat* szerzőjének, Vörösmartyknak művei, műcímei ma is forognak, körbejárnak, megtelnek újabb meg újabb tartalommal és értelemmel, Petőfi, Arany egyszerre tisztelgések és tisztelegve szemtelenkedő parodisztikus játékok céltáblái, Csokonai formai játéka mai költők tolláról vissza-visszaköszönnek, addig Kölcsey „érinthetetlennek” tűnik.

De vajon jót tesz-e, jó szolgálat-e az, ha egy életművet „érinthetetlennek” teszünk? Biztosan jó úton járunk, ha így gondoljuk megvédhetőnek?

Egy életmű addig él, amíg kérdéseket lehet feltenni neki, amíg a szemlélőnek szabadságában áll a nézőpont megválasztása és nincs meghatározva számára előre, hogy mit *kell* vagy mit *szabad* látnia. A kérdésektől s az értelmezés, a hozzáérés szabadságától csak akkor kell félnünk, ha az életművet, a hagyományt kikezdhetőnek tartjuk. A jó művek sajátja, hogy leperog róluk az elhibázott próbálkozás, támadójukat nevetségessé téve megvédik magukat. Óriások hogyan is szoríthatnának parányok védelmére parányok ellen? Rövid távon talán megínylik a támadást – sokszor nem tesz jót műveknek adott pillanatokra való alkalmazásuk, idézésük –, hosszú távon azonban mindez még csak említésre sem igen méltó.

Mindenképp közel kell engedni az új meg új értelmezőket a szabad értelmezéshez, nem szabad félni attól, hogy fiatalabb generációk félreértenek, félremagyaráznak, eltorzítanak jelenségeket, jelentéseket a műben – bár természetesen ez fog történni –, hiszen minden megértés félreértés, minden generációnak és



(Vértessy Jenő: Kölcsey Ferenc, 1790–1838, Budapest, 1906)



minden embernek megvan a maga félreértése, minden értelmezés szükségszerűen torzít; nem biztos, hogy az újabb generációké, a fiataloké jobban, mint az előtűnik járóké. Már csak azért sem, mert Kőlcsey fölöttébb közel állt az ifúsághoz – felfogásban, de még korban is, hiszen ő maga sem számíthatott soha idős embernek. Nem öregedhetett meg. Mai szemmel nézve fiatalember volt egész életében, legfeljebb középkorú – s eszméi a maga korában a legmodernebbek.

Hivatalos nagykorúságának kezdetén, amikor Csekére került, egy művelt és tehetséges fiatalember álmaival, perlekedő rokonok, értetlen parasztek és borvirágos arcú szatmári uraságok társaságával szembesült. Elszakadt barátaitól, mesterétől. Eltemetkezett fiatalon, nem is egészen önként. Sorsa „föl-fölvette” rendre kultúra, irodalom és politika országos színtereire, de csak hogy aztán még fájdalmasabban húzassa vissza onnan. Cseke abban az időben még messzebb esett a kulturális élet fő színtereitől, mint manapság, pedig most sincs közel. Az életető postától Beregszászon, mely íróbarátaival kötötte össze, volt, hogy az ár egy évre is elzárta. Ha meg nem zárta el, hát maga zárta be magát: megírta, hogy volt olyan év, amikor udvaráról sem tette ki a lábát. Még csak az írás sem ment neki a csekei első hat-hét évben, melynek a magány s a kies tájék az életető feltételei – legalábbis a közhiedelem szerint. 1823 szinte az újrakezdés éve a számára. Ő is így tekintett rá.

Még nem töltötte be a krisztusi kort, amikor megírja a *Hymnust*. Ugyanúgy fiatalember nagy szellemi teljesítményének megalkotásakor, mint csaknem földije, Bessenyei a maga korában, vagy, kinek már temetését látta, Csokonai, s aztán később a többiek. Megannyi nyugtalan szellemiségű fiatalember, egy sem amolyan „haza bölcse”-karakterű alkat. Forrófejűek, lázongóak, ábrándképeket űzők, gyakran megfontolatlanok; a legkevésbé sem mentesek a fiatalokra jellemző emberi esendőségektől.

S Kőlcsey a későbbiekben, pontosan azért, mert megélte a maga teljes intenzitásában a fiatalosság teremtoeréjét, s így értette, tudta, hogy az mennyit ér, szenvedélyesen fordult a fiatalok felé – s azok viszonzózták rokonszenvét. Megyei feliratai, országgyűlési naplójának lapjai tudósítanak róla, mennyit aggódott, tépelődött, tett, mennyit szeretett és mennyi baráti szeretetet kapott a fiatalabb eszme- és pályatársaktól. Az országgyűlési ifjaknak példaképük lett. Kossuth tudósításai gyászkeretben adtak hírről, mikor megyei követi megbízásának vége szakadt. Miért? Miért éppen az otthonülő, a fényes fogadásokat és vacsorákat, a társasági alkalmakat többnyire kerülő, zárkózott, még a kortársai szemében is „nyomasztó” műveltségű vidéki birtokos uraság lett ilyen népszerű egy dinamikus gondolkodású társaság körében?

Talán mert más volt, mint az apák generációja. Merté máshogy szemlélni ember, ország és világ dolgait, mint ahogy azt a korabeli társadalmi közmegegyezés diktálta, hiszen nem szabad elfelejteni, hogy nemcsak Béccsel állt szemben ő, hanem Nagykarólyal is – mert másképpen gondolkodni és szavai fölött nem fogadott el korlátozást. Odahaza lázongó, emberkerülő re-

metének láthatták, már csak azért is, mert senki sem lehet proféta saját hazájában; szavait nem értették, még Debrecenre is csak panaszkodott, hogy az egész városban nem akad szabadelvű eszmetársa. Az ifjabbakkal érzett egyet, s azok övele. Értették azt is, hogy súlyos felelősséget vállalt magára, testvére megárvult családja s a birtok gondja nyomta vállát, igyekezett megfelelni e kötelességnek, de ezzel együtt mert és tudott másképpen beszélni, mint a kortársai zöme. Odahaza éppen annyija volt, amennyinek az elvesztése tragédia lett volna számára: nem nincstelen, akinek minden mindegy, s nem is dúsgazdag, akit ügysem érhetnek el. És mégsem hunyászokodott meg. Az ifjak látták ezt és nagyra becsülték.



Marton László: Kőlcsey Ferenc, 1973 (Szatmárcseke, foto: Orbán Domonkos)

„[É]n inkább óhajtom, hogy a megyéken s országgyűléseinken előítéletlen, szabadelmű, merész lelkű s nem ingó férfiak támadjanak [...] E hitben szoktam az ifjúság lelkesebbjeit magam körébe vonni...” – írta barátjának, Szemere Pálnak. E pár sorban benne foglaltatik hite, meggyőződése és bizalmának alapja. Ennek jegyében fogalmazza meg unokaöccse számára intelmeit a *Parainesis*-ben, mellyel etikai tanítást adott az egész magyar ifjúság kezébe, s mely fiatal barátainak köszönhetően nagy visszhangot kapott még Kőlcsey életében. Halála után, mikor Vörösmarty köre gyűjtésbe kezdett egy Kőlcsey-szobor felállításának céljára, a csekei úr fiatal hívei ki akarták adni az intelmeket, s a bevétellel támogatni a kezdeményezést. De ez már csak terv maradt, szép terv.

Ahogy Kőlcsey a másképpen látás, a másképp gondolkodás erejével vonzotta maga köré az ifjakat, új meg új olvasók csakis úgy támadhatnak körülötte, ha nem kapnak zárt, befejezett, kikezdhethetlen koordinátákat a hozzá való közeledés kiindulási pontjához és végcéljához. Nem lehet megmondani senkinek, honnan induljon és hová kell megérkeznie egy művel

találkozásakor. Idézzük megint csak Kőlcseyt: „Szeretem, ha minden fej a maga saját világa után indúl [sic!] inkább, mint a másé után vakon.”

Kultúránk egészére is jellemző ez: a magyar kultúra soha sincs készen és sosem érhet véget, amíg a földön lesz olyan, ki legalább ezredrészen magyarnak tartja magát, de talán még azután sem. Tartománya felmérhetetlen, beláthatatlan. Sokfélesége erő; még csak az is számbavehetetlen, hogy egy-egy év alatt, mondjuk két Magyar Kultúra Napja közt mennyivel gazdagodott – mindannak dacára, amit gyakran hajlamosak vagyunk ellene való támadásnak felfogni. Irodalom, képzőművészet, komolyzene s a magas kultúra akármely

más területének eredményei nem állnak az érdeklődés középpontjában manapság – ám ez régen sem volt másként, példa rá éppen Kőlcsey vagy akár Bessenyei élete is; azokban a korokban és időkben, mikor az ember szabadon választhat, nem is lesz ez sose másképp. Mégis, ahogy a múltból való gondolkodásunkat a kultúra határozza meg, ez a domináns a saját magunkról alkotott képünkben, s a talmi, amely az adott pillanatokban győzedelmeskedett, elfelejtődött, porrá vált, vagy még annál is kevesebbé – ugyanígy lesz ez mindig a jövőben is, mert erős önvédelmi mechanizmusa van a kultúrának. Egyetlen igazán nagy ellenfelét, az érdektelenséget is legyőzi. Ugyanakkor az sem mérhető fel, senki sem tudja megmondani előre, mikor mi minősül majd át, s kerül a múltandó hívságok közül a maradandó értékek közé. Gondolok itt például arra, hogy a színház, a színházkedés is kicsoda rosszallást váltott ki kezdetekben – ma pedig a magaskultúra elválaszthatatlan részének számít; hány meg hány megvetett, kiközösített művész nevét tudjuk felsorolni, akiket „élősködőnek”, „semmirekellőnek” vagy egyenesen „ellenségnek” nyilvánítottak ebben a hazában, melynek ma halhatatlanjai – s szinte senkiét azok közül, akik megvetették és lenézték őket.

Amikor a Magyar Kultúra Napját ünnepeleljük, nem kőbe vesset képét, emlékművét ünnepeleljük, hanem az élő entitást. S ahogyan a kultúra él és lezárhatatlan, ugyanúgy kell tekintenünk minden értékére, minden elemére, így természetesen az elsősk között Kőlcsey művére is. E mű él, nyitott. E műhöz mindenki hozzáérhet – mindenki hozzáillesztheti saját horizontját a *Hymnushoz* annak olvasásakor, hallgatásakor – anélkül, hogy szentségtörést követne el vele. Hiszen ahogy Kőlcsey írta a *Parainesis*-ben: „Sok szépet íranak a bölcsék [...] de [...] csak úgy hatnak ráink, ha érzés és gondolkodás által sajátunkká tevők, ha saját magunkban kiforrva lényünkhöz kapcsolódtak, mint esti szélhez a virágillat, melyben megfűdött.”

E művet, ahogyan a magyar kultúrát, együtt alakítjuk, együtt éljük.

E mű, ahogyan a magyar kultúra egésze, mi magunk vagyunk. Öregek és fiatalok – és minden felnövő fiatal ennek részesévé válik, ha hagyjuk, hogy a maga módján tegye.